

SOUDOBÁ EKONOMIE OČIMA TŘÍ GENERACÍ DVACET LET EKONOMIE NA UNIVERZITĚ KARLOVĚ

LUBOMÍR MLČOCH A KOL.

KAROLINUM

Soudobá ekonomie očima tří generací

Dvacet let ekonomie na Univerzitě Karlově

Sborník z konference Dvacet let poté

konané 18. října 2010 v Institutu ekonomických studií FSV UK

Lubomír Mlčoch a kol.

Recenzovali:

doc. Ing. Martin Macháček, Ph.D.

prof. Dr. Jarko Fidrmuc

Autorský kolektiv:

Michal Bauer, Ph.D.

doc. Ing. Vladimír Benáček, CSc.

PhDr. Martin Gregor, Ph.D.

prof. RNDr. Jiří Hlaváček, CSc.

Julie Chytilová, Ph.D.

prof. Ing. Karel Kouba, DrSc.

prof. Ing. Michal Mejstřík, CSc.

prof. Ing. Lubomír Mlčoch, CSc.

doc. Ing. Karel Půlpán, CSc.

Ing. Luděk Rychetník, CSc.

prof. Ing. Luděk Urban, CSc., Jean Monnet Professor

prof. RNDr. Jan Ámos Višek, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Petra Bílková

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

Text © Lubomír Mlčoch a kol., 2013

Cover Photo © Oto Palán, 2013

ISBN 978-80-246-2148-7

ISBN 978-80-246-2741-0 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

***Věnováno památce
zesnulého prof. Ing. Karla Kouby, DrSc., nestora české ekonomie.***

*Jako editor bych rád vyslovil své poděkování PhDr. Marii Duršpek Rakové
za technickou asistenci a pomoc při přípravě knihy.*

prof. Lubomír Mlčoch

OBSAH

	PŘEDMLUVA SENIORA-EDITORA (LUBOMÍR MLČOCH) -----	9
1.	ÚVODNÍ SLOVO JIŽ EMERITNÍHO ŘEDITELE INSTITUTU EKONOMICKÝCH STUDIÍ (MICHAL MEJSTRÍK) -----	15
2.	TEORIE PRAVIDEL – ZLATÝ STŘEVÍČEK POPELKY PRO GENERACI VNUKŮ (KAREL KOUBA) -----	29
3.	POHLED ZPĚTNÝM ZRCÁTKEM – VZNIK INSTITUTU EKONOMICKÝCH STUDIÍ FSV UK (KAREL PŮLPÁN) -----	37
4.	ZDROJE IDENTITY A ČESKÉ TRADICE TEORETICKÉ EKONOMIE (VLADIMÍR BENÁČEK) -----	45
5.	ÚVAHA O PARADIGMATU EKONOMIE JAKO SOCIÁLNÍ VĚDY (LUBOMÍR MLČOCH) -----	57
6.	IRACIONÁLNÍ EGOISMUS, RACIONÁLNÍ ALTRUISMUS (JIŘÍ HLAVÁČEK) -----	65
7.	JAK POSUNOUT EKONOMII BLÍŽE ČLOVĚKU (MICHAL BAUER A JULIE CHYTILOVÁ) -----	79

8.	CO OČEKÁVÁ VEŘEJNOST OD EKONOMICKÉ TEORIE? (LUDĚK RYCHETNÍK) -----	85
9.	EU OČIMA PRVNÍHO JEAN MONNET PROFESORA: KRIZE JE ŠANCE? (LUDĚK URBAN) -----	93
10.	EKONOMICKÁ POLITIKA A POLITICKÁ EKONOMIE DNES (MARTIN GREGOR) -----	103
11.	EKONOMETRIE – EXAKTNÍ ČI SPOLEČENSKÁ VĚDA? (JAN ÁMOS VÍŠEK) -----	113

PŘEDMLUVA SENIORA-EDITORA

LUBOMÍR MLČOCH

V sídle Institutu ekonomických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Opletalově ulici se 18. října 2010 konala jubilejní konference v rámci oslav výročí 20 let Fakulty sociálních věd a 20 let od obnovení ekonomie na Univerzitě Karlově *Dvacet let poté*. Konference byla zamyšlením nad tím, kam došla a kam směřuje teoretická ekonomie jako jedna z mladých disciplín na nejstarší střeoevropské univerzitě. Přivedla tři generace k diskuzi „odkud, s kým a kam“ směřujeme, co vnímáme jako zavazující pro přípravu nových studentů a pro náš příspěvek o zainteresované veřejnosti a hospodářské politice.

K tomuto titulu je třeba něco dodat. Rozlišuji zde *generaci kmetů*, *generaci seniorů* a *generaci vnuků* – střední generace mi totiž (stejně jako Institutu) schází. Zub vyhlodaný v demografickém stromu Institutu je třeba vyložit, je patrně důsledkem svobody volby v letech, kdy *feasible region* tehdy mladých adeptů ekonomie jako vědy náhle zahrnovala i volby docela jiné, v politice, byznysu a mnohde jinde.

Konference se konala v čase generačních výměn. Ty neprobíhají nikdy bez *transakčních nákladů* – vždyť jde o předávání kolíků pomyslné štafety po celoživotních snahách a v celoživotních plánech generací s rozdílnou životní zkušeností a s rozdílným „vnitřním modelem světa“ (Alfons Bašta). A jde přitom o povolání, poslání, úděl v disciplíně, jíž se všichni upsali, většinou jednou provždy. Věda je v tom staromódní, je vlastně řeholí svého druhu, v řeholích se skládaly věčné sliby už mnohem dříve než instituce univerzity vznikla. Jako řehole je upsání se vědě spojeno také s duchem chudoby. To vše přetrvává na naší alma

mater více než 660 let, stačí nahlédnout do dějin Univerzity Karlovy. Naše doba znovu nabytých svobod, i těch akademických, však oslabil další atribut řeholí, a tím je poslušnost. Staré i nové vedení Institutu zakládalo účast na konferenci i ve sborníku na zásadě dobrovolnosti, na svobodě bez vnějších příkazů a bez sankcí, ostatně jak jinak – vědeckých konferencí organizovaných na principu přinucení zažili všichni dost v minulosti – kromě *generace vnuků*, která se ekonomii upsala až po pádu jediného dovoleného vědeckého světonázoru. Role editora sborníku je prací, ale také poctou, a tak se do úvah, *co to obnáší*, snadno vloudí přání, které je otcem myšlenky. Hypotéza, že všichni, kdo vystoupili na konferenci, radostně přinesou své snopy v čas sklizně, se ukázala jako příliš optimistická. Dostavily se prodlevy a odklady, došlo i na jednotlivé, ale definitivní rezignace na účast ve sborníku. A tak se nakonec svého slova editora ujímám skoro *do roka a do dne*. Nerad vzdávám úkoly, které jsem jednou přijal. Ale jde o víc, příspěvky, které k dispozici jsou, svědčí o vynaloženém úsilí, někdy i opakovaných úpravách a hledání dokonalejších verzí. Pracovní teorii hodnoty už zastávat nemusíme, ale příspěvky jsou také zajímavé, podnětné, přínosné, lze se nadít i hodnoty užité a přidané – mohu-li si jako jeden z účastníků dovolit tyto hodnotové soudy.

V důsledku tří či čtyř absencí a také proto, že namísto otevřených otázek otevřené ekonomiky mám k dispozici velice zajímavé otevřené otázky interpretace zdrojů identity otevřené ekonomické teorie, tento plod poslušností nespoutané svobody uvažování kolegy doc. Benáčka, v důsledku rozdílů mezi plánem a skutečností, je struktura sborníku poněkud odlišná od struktury konference. V několika případech si dovoluji i pozměnit název příspěvků, doufám, že v zájmu společného dobra sborníku jako celku ekonomického vědění. Vlado Benáček oceňuje ty volby, díky nimž teoretická ekonomie univerzitního typu mohla vůbec navázat tenoučkou nit už téměř zprertrané kontinuity.

Kolega Michal Mejstřík, až donedávna jediný ředitel Institutu, konferenci proto právem zahajoval, i on se rozhodl pro teoretickou ekonomii a jako jeden z mála zde reprezentoval chybějící generaci středního věku. *Generace kmetů* má tři zástupce: Karel Kouba (profesor Karel Kouba zemřel 11. ledna 2013), Luděk Urban a Luděk Rychetník jsou stále ještě tou živou spojnicí s předúnorovou ekonomikou, oni ještě viděli na vlastní oči a slyšeli na vlastní uši Karla Engliše, Josefa Macka, oni nejen pamatují, ale i osobně znali a stýkali se s řadou protagonistů, o nichž je řeč v historizujících příspěvcích Vlado Benáčka a Karla Půlpána. Ke všem třem *kmetům* má osobní vztah i editor sborníku, Luděk Rychetník byl konzultantem jeho diplomové práce a na VŠE druhé poloviny šedesátých let mu otevíral okno do světa jiné než té jediné vědecké ekonomie. Luděk Urban jako první ředitel Graduační školy, kterou pro vědecké aspiranty zřídil odvážně Ekonomický ústav ČSAV po návratu z USA, mi nabídl roli přednášejícího kurz teorie firmy, a díky tomu mohl ještě na jaře r. 1970 vyjít první (a poslední) sešit Graduační školy. EÚ tehdy vedl jako úřadující ředitel Karel

Kouba, ten nesl nejen kůži na trh institucionálně, ale sám mi půjčoval literaturu ke kurzu. Pamatuji na knihu Cyert-March Behaviorální teorie firmy, zapůjčenou jen na jeden týden, která ale jako by předznamenávala celé naše dlouhé, skoro dvě desetiletí trvající období *sabatiklu* v podnikové praxi. Ranní setkávání u tramvaje na trati Letná-Holešovice-Vysočany patří k mým hezkým vzpomínkám na časy, kdy akademický výzkum, o němž píše Vlado Benáček, jsme mohli sledovat (a dělat) jen zpovzdálí. Moje známost s *kmety* tedy už představuje jeden věk profesionální dráhy – od diplomové práce po penzi.

Karel Kouba je po období, kdy IES získal domovské právo v Opletalově ulici, mým sice už vzácným, ale stále ještě *spolubydlícím* v jedné pracovně. A Luděk Rychetník se při svých periodických návratech z Anglie pořád ještě podílí na ojedinelém kurzu teorie pravidel Karla Kouby. Sdílení kanceláře s Karlem Koubou mi dává příležitost k vydání svědectví o zcela mimořádných vztazích, které Karel Kouba po celou dobu dokázal navazovat se svými studenty, jako přednášející i jako konzultant. A tak jeho otcovské rady k naší generaci, když jsme za ním putovali do jeho útočiště, operačního výzkumu ČKD na Harfě, plynule přecházely v *Opletalce* k důvěře, jaká někdy vzniká mezi vnuky a dědou v generaci následující. A Karel se postupně proměňoval až v jakéhosi *pohádkového dědečka* naší ekonomie, který, už mimo neúprosné plynutí času, zůstává jakousi osobní konstantou a jednou z posledních záruk jistoty obce ekonomické.

Generaci seniorů ve sborníku, kromě editora, představují oba *historici zrození* IES. Oba, každý po svém a na základě svého předchozího působení, hledají zdroje a součásti ekonomie budované na IES. Na svá osobně laděná a osobní zkušenosti podložená vidění mají svůj nezpochybnitelný nárok. Perspektiva těch, kdo požívali výsad i omezení, slasti i strasti akademického výzkumu let normalizace, se může lišit od vidění exkomunikovaných, ale zase těšících se z větších svobod, jež skýtala marginalizace a exkluze. Ostatně u těch i oněch působí čas jako milosrdný činitel, který dává zapomenout či alespoň otupit ostří tomu zlému a připomíná spíš ty světlejší okamžiky. A tak je to správné, je to konzistentní se zákonem pozitivního myšlení, když Vlado Benáček hledá a poctivě sbírá všechno to dobré, co bylo u nás přes nepříznivé doby v ekonomii vykonáno, a to přesto, že tehdy jeho nejčastější odpovědí na otázku již zmíněného nestora české ekonomie, na otázku, jak se vede v Ekonomickém ústavu, Vlado odpovídal jen stručně a daleko méně pozitivně: „Hnijeme.“ Dnes vidí, že pocity krize, rezignace a ztráty smyslu nakonec nepřevládly, ani u něho, ani u jiných. Jedním z těch, kdo *nehnili* byl další, také už *senior*, Jiří Hlaváček. Ač vzděláním matematik, stal se mikroekonomem par excellence, matematizující ekonomie se mu nestala paravánem k úniku od světa. Tak jako v reálném socialismu budoval teorii chování podniků maximalizujících své rezervy, tak v letech privatizace a vypjatého *vlastního zájmu* proslul monografií o mikroeconomii sounáležitosti – vždy osobitý, vždy proti převládajícímu duchu doby.

A takový je i příspěvek Jiřího Hlaváčka do sborníku – titulkem paradoxní a provokativní. Ale provokující k pozitivní odezvě u mladé generace na Institutu. Michal Bauer a Julie Chytilová vnímají Hlaváčkovy provokace vstřícně, stejně jako úvahy seniorního editora (Microsoft Word mi to, s jakýmsi černým humorem, úporně koriguje na *senilního* editora) o perspektivách rozšiřování paradigmatu ekonomie, totiž jako cesty, jíž by se ekonomie mohla přiblížit více člověku! Michal Bauer kdysi psal diplomovou práci právě u Jiřího Hlaváčka, editor tohoto sborníčku mohl použít v univerzitní komisi pro udílení Englišovy ceny argumentu z posudku konzultanta, že jde o nejlepší diplomovou práci, kterou na IES od jeho vzniku vedl, a tento argument zabral i u komise. A tak když Michal Bauer dnes vede katedru, jejíž vznik a název jsem s jedním z otců zakladatelů, s Jiřím Hlaváčkem, projednával a kterou jsem po jejím založení vedl, pak mám pocit dobře navázané kontinuity v předávání pověstného převozníkovy pádla.

A zde nemohu nezmínit příspěvek, který mi ve sborníčku chybí. Ten dodán nebyl, protože už ani nemohl být. Chybí zde hlas zemřelého kolegy Milana Sojky. A není pochyb, že nebýt jeho předčasného úmrtí, tak by na jubilejní konferenci a ve sborníčku dostal důstojné místo. A to nejen proto, že i on byl *historikem*, a to královské disciplíny v ekonomii, jíž jsou dějiny ekonomického myšlení, Milan se právě svým předmětem, a později i jako můj nástupce ve vedení katedry institucionální ekonomie, stal nositelem jedné, naprosto neopominutelné dimenze vzdělávání nových, univerzitně orientovaných ekonomů. Vzpomínám, jak Milan při neformální diskuzi projevil svou skepsi k možnostem jedné z nových škol experimentální a behaviorální ekonomie. Sám se ovšem myšlenkově vyvíjel, a jeho poslední, už ne zcela dokončená stať pro Politickou ekonomii, svědčí o tom, že jako představitel neo- a postkeynesiánství přikládal význam do budoucna ekonomii institucionální, té ekonomii, jež byla firemním označením katedry, kterou už vedl. A stalo se, že jeho nástupcem se stal Michal Bauer, který se věnuje právě experimentálním a behaviorálním přístupům, které však, jak se stále jasněji ukazuje, nejsou vůbec v rozporu s novou institucionální ekonomikou, ale které naopak vedou ke hlubšímu pochopení toho, jak vzorce chování krystalizují v instituce.

Dalším oddílem sborníčku jsou příspěvky dvou *kmetů*, Lud'ka Rychetníka a Lud'ka Urbana, a dalšího výrazného představitele mladé generace, Martina Gregora. Jeho příspěvek je pokusem o zachycení dosud neusazených proudů směřujících postupně k nové syntéze, k rozšíření paradigmatu ekonomie, tentokrát na rozhraní spíše s politologií. Kolega a můj někdejší a stále aktuální učitel Rychetník právě dokončil monografii o *umění si vládnout*, studii, která je tedy na pomezí věd politických a hospodářských. Konstituční politická ekonomie a nová politická ekonomie jsou novou érou studia politických trhů. Ekonomická teorie a teorie hospodářské politiky mají k sobě najednou blíže než dříve, ale k novému paradigmatu ekonomie, která by už do sebe plně inkorporovala stát a politickou moc vůbec, vede ještě dlouhá cesta. To dokládá impozantní přehled

témat a autorů Martina Gregora, dnes již nového ředitele Institutu. Luděk Urban z Ekonomického ústavu ČSAV, kdysi dávno rovněž poslaný prověřkovou komisí do praxe s kuriozní, ba přímo kafkovskou omluvou, že byl *osobnost*, a proto musí jít, se během let v Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací (UVTEI) stal mimo jiné i znalcem reálií Evropské unie. Díky teoretickému záze-
mí se potom mohl stát velice rychle prvním českým Jean Monnet profesorem pro otázky evropské a ekonomické integrace. Je zajímavé sledovat jeho osobní myšlenkový vývoj, ten nakonec vede až k otázníkům nad budoucností tohoto unikátního projektu – pokud krizové projevy nebudou pochopeny jako šance ke kritické reflexi. Podobně Luděk Rychetník svůj příspěvek zaměřil především jako reflexi teoretických ekonomů ve své druhé vlasti, Velké Británii, která byla a zůstává zdrženlivější k evropské, především měnové integraci, ale která tím vůbec neunikla kritice *na tělo* ekonomické teorii a otázkám neodbytně klade-
ným veřejností, zvláště když tu veřejnost představuje samotná královna.

Konference i sborníček končí příspěvkem emeritního děkana Fakulty sociál-
ních věd a předsedy oborové rady doktorandského studia ekonomie na Insti-
tutu, Jana Ámose Víška. Tato mimořádná osobnost se vzděláním a profesurou na sesterské Matematicko-fyzikální fakultě má ve své specializaci robustních statistických metod evropské i světové renomé. Jan Ámos Víšek svým příspěv-
kem obecnějšího rázu – o ekonometrii jako vědním odvětví – jen připomíná, že oba historici zrodu teoretické ekonomie na UK opominuli ještě jeden zdroj původu a rys identity univerzitně pěstované ekonomie. Mám na mysli praco-
viště Ústavu teorie informace AV (dříve ČSAV). Zde se i v letech normalizace pod stranickým zastřešením samotného předsedy ČSAV, akademika Kožušníka, pěstovala věda, která s ekonomii mohla a měla souviset a které co do postupů a metod vědecké práce nešlo nic vytknout. V tom poplatnost vládnoucí ideologii nemohla spočívat. Stochastické metody obecně, umělá inteligence, teorie infor-
mace a kybernetika tvoří důležité součásti ve vzdělání dnešních teoretických ekonomů, představitelé těchto oborů a škol mají dnes zastoupení nejen ve vý-
uce ekonomie na IES, ale především v oborové radě doktorandského studia ekonomie. Kolega Víšek klade sobě i čtenářům fundamentální otázky a s nároč-
ností mezi matematiky a statistiky obvyklou postuluje požadavky na ekono-
metrii jako vědu. Jeho kritika statistických metod, používaných mnohdy bez
těchto nároků vědecké korektnosti, je zřejmě namístě, aspoň nakolik může
neodborník soudit. Tím ale ještě není otázka, kterou si autor příspěvku klade,
plně zodpovězena.

Tam, kde teoretický ekonom používá metody matematické statistiky, je
vázán požadavky exaktních věd. To je nesporné. Stejně tak je ovšem nesporné,
že ekonomický systém je svým charakterem o několik řádů složitější a kom-
plexnější, než předpokládají statistické modely budované pro teoretickou fyzi-
ku a technické inženýrství. Takže ekonomie jako společenská věda nemá šanci
odpovědět na výzvy i jen těch zčásti integrálních problémů světa hospodář-

ství pouze axiomaticky budovanými modely a statistickými technikami s jejich neopominutelnými nároky na splnění předpokladů aplikovatelnosti. Není náhodou, že mezi zakladateli Ekonometrické společnosti, jejichž jména kolega Víšek uvádí, najdeme jistě mnohé, kdož se věnovali výlučně exaktním přístupům. Avšak největší vážnosti v ekonomické obci požívali ti, kteří se věnovali celostním otázkám systému (jako byli např. Karl Menger či Joseph Schumpeter). Dokonce i všemi vážený a uznávaný Ragnar Frisch, jímž seznam otců zakladatelů ekonometrie začíná, sice svým dílem k exaktnímu chápání ekonomie jako vědy přispěl velice výrazně, ale náročným požadavkům na to, co exaktní vědou v tom přísném slova smyslu je, by sotva mohl dostát. S vděčností i po letech vzpomínám, jak jsem právě díky Lud'ku Rychetníkovi studoval ke své teorii firmy Frischovu teorii výroby. Produkční funkce, technologická čili Koopmansova K-efektivita patří k těm subsystémům ekonomiky, jež jako by byly zcela otevřené exaktní vědeckosti – stejně jako ve fyzice či technice. Ale nakonec i tady je třeba vzít v potaz, že ekonomika je a zůstane sférou, doménou věd teleologických a normologických v pojmosloví myšlenkových řádů největšího českého národohospodáře a noetika Karla Engliše, jehož 50. výročí úmrtí jsem měl možnost připomenout na slavnostním zasedání vědecké rady UK k letošnímu výročí – už 663. založení naší univerzity. Věda má svůj etický rozměr, v matematice a statistice naprosto nesporný, ale ani tento étos exaktnosti a vědecké korektnosti nestačí sám o sobě k poskytnutí étosu společenským vědám. Ekonomie, a s ní i věda o měření v ekonomii, musí mít svůj vlastní étos. A k jeho předpokladům patří vzájemný kolegiální respekt k sobě navzájem s vědomím, že „naše cesty mohou být rozličné, ale vůli mějme všichni rovnou“. Tak je tomu ostatně i v galerii nejvýznamnějších ekonomů oceněných za posledních dvacet let Nobelovou cenou, na této vyváženosti *tvrdých* a *měkkých* přístupů stála od samého počátku stavba budovy obnovovaného pěstování ekonomie na novém Institutu, který má zůstat domovem i pro ty, kteří přijdou po nás.

1.

ÚVODNÍ SLOVO

JIŽ EMERITNÍHO ŘEDITELE INSTITUTU EKONOMICKÝCH STUDIÍ

MICHAL MEJSTŘÍK

ÚVOD: VIZE ROZVOJE IES PO 20 LETECH

Dlouhodobou vizi rozvoje Institutu ekonomických studií FSV UK (dále IES) jsem vždy považoval za klíčový programový most do budoucnosti a bylo pro mne nepochopitelné, že mnohá univerzitní pracoviště nic podobného nemají. První vizi IES jsem poprvé prezentoval v květnu 1993, v aktualizované podobě roku 1997, 2000, 2003 a 2006 jsem ji přednesl vždy na setkání studentů, doktorandů a přednášejících s vedením Institutu a znovu aktualizoval. V roce 2007 byla navíc doplněna po diskuzi se spolupracovníky o variantu s ambiciózním výhledem, který má trvalejší platnost a je proto přiložen.

CÍLE IES

Bakalářské, magisterské a doktorské studium ekonomie je od samého počátku budováno *na zelené louce* na základě moderní struktury výuky ekonomie ve světě. Od svého založení počátkem devadesátých let je trvale konfrontováno se zahraničními pracovišti.

První a základní výzvou bylo a nadále bude vytvořit moderní evropské a konkurenceschopné vědecko-pedagogické pracoviště. Lze konstatovat, že se po téměř sedmnáctiletém úsilí podařilo stabilizovat naplnění původního cíle, tj. dokončit započatou výstavbu IES, který se již nepochybně stal moderním